JUHÁSZ PÉTER

A bolgár–török kultúra hatása a magyarra

A honfoglalás előtti magyar-bolgár kapcsolatok legvitatottabb kérdése: mikor és hol kerültek kapcsolatba őseink a bolgár-törökkel?

Gombocz Zoltánnak kezdetben az volt a fölfogása, hogy „az Urál-vidéki őshazából dél felé vándorló ugor-magyarok minden valószínűség szerint a volgai bolgár birodalom szomszédságában, a volgai bolgár műveltség hatása alá kerültek, tehát az érintkezések a volgai bolgár birodalom megalapítása utáni időkre, kerek számmal 600 és 800 közé tehetjük". Gombocz az érintkezés tartalmát ekkor még összesen 200 évre tette. Felfigyelt azonban arra, hogy a mordvin, votják és cseremisz nyelvek volgai bolgár jövevényszavai a XIII—XIV. századi volgai bolgár feliratokétól eltérő nyelvjárást mutatnak (volgai bolgár j ~ mord., votj., cser. ś-), amelynek a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai egyik csoportjában is nyomai vannak (szél, szőlő, szűcs stb.) Ennek alapján Gombocz két bolgár-török nyelvjárást tételezett fel, amelyek közül az ś- nyelvjárás a mai csuvas elődje, míg a j-nyelvjárás a magyar nyelv jövevényszavainak egyik csoportjában és a volgai bolgár feliratokban maradt fent. Az őstörök y- kettős magyar megfelelésével kapcsolatban (j ~ ś) Paasonen felvetette, hogy az nem feltétlenül két nyelvjárást tükröz, az lehet kronológiai különbség eredménye is. Később nézetén Gombocz is jelentékenyen módosított. Kétségtelen, írja, hogy „míg a magyar nyelv honfoglalás előtti török elemeinek csuvasos csoportjában egy lényegében őstörök jellegű bolgár nyelvalak tükröződik, addig a többi finn-ugor nyelvek bolgár jövevényszavai egy kevésbé régies jellegű, legtöbb hangsajátságában már a mai csuvasra emlékeztető bolgár nyelvjárást tükröztetnek vissza. Ezt az ellenmondást csak úgy oszlathatjuk el, ha feltesszük, hogy a magyar-bolgár érintkezés évszázadokkal megelőzte a bolgár-mordvin, ill. bolgár-cseremisz, permi érintkezések korát". Míg 1912-ben Gombocz úgy látta, hogy a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavait a volgai bolgároktól vette át, 1930-ban már azt a nézetet fejtette ki, hogy a magyarság és a bolgár-törökség érintkezése a Kaukázus előterében és a VII. század előtt történt. S mivel a volgai bolgársághoz a cseremisz és a mordvin nyelvbe átkerült szavai jóval későbbi bolgár nyelvjárást tükröznek vissza, Gombocz arra a következtetésre jutott, hogy a magyar-bolgár érintkezés kezdete az V. század közepe tájára tehető.

Munkácsi Bernát a magyar-bolgár érintkezés időpontját jóval távolabbi múltra tolta ki, mert felismerte, hogy vannak az ugor (a magyar, vogul és osztják) nyelvben olyan közös török jövevényszavaink, melyek hangalakjuk szerint csakis az ugor korból (i. e. 2000—500) származhatnak: *hattyú, hód, enyv* és *gyalom*. Munkácsi feltételezte, hogy az adatok számát a további kutatás tetemesen gyarapítani fogja.

Ligeti Lajos mutatott rá arra, hogy az ugor korból származó jövevényszavainkban „merőben más törvényszerűségeket kell keresnünk, mint azok, amelyek az *eddig legrégibbnek tartott, honfoglalás előtti csuvasos típusú jövevényeinkben* megfigyelhetők." Az ugorkori jövevényszavaink az eredeti finnugor szóink hangtörténeti változásaiban is részt vettek. Ilyen ugor kori török elemeknek vélte a *szó, ló, hód, hattyú* szót. Bárczi Géza az Urál vidékéről, az időszámításunk kezdete körüli időkből származtatja a *harang, homok, nyár, nyak, ér, ír, iró* szavunkat. Bárczi *A magyar szókincs eredete* második kiadásában megállapította, hogy a magyarságnak „már az Urál vidéki őshazában, sőt azelőtt is voltak török kapcsolatai". (1958. 66.) Ligeti Lajos megállapítása szerint a török mássalhangzó-rendszer — főleg a szókezdők terén — nagymértékben egyszerűsödött. A korábbi szókezdő **d-, *n-, *n-, *j* (dz)-,

j egyöntetűen j-vé fejlődött a törökben. S ezen az alapon feltételezi, hogy a magyar *nyár* egy őstörök *nar*-ból ered. Ezzel valójában M. Räsänen *„Spuren voni altaischen anl.* n *in den türkischen Lehnwörtern im Ungarischen"* című közleményében felvetett gondolatot fejtette ki (Ung Jb. XIX/1939.). Räsänen megfigyelése szerint a magyar nyelv több török jövevényszavában a török *j*-nek megfelelő szokásos *gy* kezdő helyett *ny* található. S ez igazolja, hogy a magyar nyelvre gyakorolt bolgár-török hatást még régibb időre lehet visszavinni, mint azt általában szokták. S hangsúlyozza, hogy határozottan bolgár-török jövevényszavakra gondol, mert az *ny* kezdetű szavak különben ugyanolyan hangtani sajátságokat mutatnak *(r l)* mint a többi bolgár-török szó.

Ligeti Lajos Räsänen ötletét vizsgálva megállapította, hogy „a szókezdő *ny* nem illeszthető bele abba a képbe, amelyet az úgynevezett bolgár-török nyelv történetéről a rendelkezésünkre álló források alapján felvázolhatunk magunknak; ezzel a szókezdővel legfeljebb a török nyelv történetének legősibb szakaszában, az őstörökben, esetleg a pretörökben számolhatunk".

Bárczi Géza *Török jövevényszavaink legrégibb rétegének kérdéséhez* (I. OK. II. 347—59) akadémiai előadásában megerősítette Ligeti Lajos feltevését. Megállapította, hogy „ez a legrégibb, egyelőre mindössze öt szóból álló réteg *(nyár, nyak, homok, harang* és végül az *ér* ige) az Urál vidéki őshaza korszakában, nagyjában az i. e. X. és az i. sz. V. század közti időszakban kerülhetett nyelvünkbe".

Gombocz Zoltán viszont azt mutatta ki, hogy az érintkezés hatása „leginkább a halászat, vadászat, tehát a kezdetlegesebb műveltségi fokon álló nép foglalkozásaina műszavain látszik meg." S ez is korai korszakra utal.

Martti Räsänen vetette föl, hogy már az ótörökben vannak obi-ugor (vogul és osztják) jövevényszavak, említi a következő összeállítást: ujgur *tyt*, őstörök *tyt* ‚vörösfenyő' < vogul *tyt* ‚cédrus', osztják *teχδt* stb. M Räsänen utal a manč szóra, mely a Tonjukuk-föliratokban a nemzetiségek jegyzékén szerepel, s melyben Ramstedt a vogulok saját nyelvi elnevezését (mäńśi) vélte fölfedezni. E név akkor már (a VIII. században) persze nem vonatkozhatott az egész ugorságra, csak az obi-ugorságra, de a magyar népnév előtagja, a *magy-* is szoros genetikai kapcsolatban van vele.

Nincs tehát elvi akadálya annak, hogy a bolgár-török kapcsolatok kezdetét az i. e. V. századnál korábbra, vagyis az ugor korra (i. e. 2000—500) tegyük. Ezt hangtani és etimológiai bizonyítékaink is megerősítik.

Az őstörök szókezdő *j*-nek ∅, *gy, sz* a magyar megfelelései. A háromféle magyar fejlődmény érthetővé válik, ha időbeli különbségek tükröződéseinek fogjuk fel őket. Azt a két magyar szót *(ír, iró)*, melyekben őstörök **j-* > ∅ megfelelést találunk, olyan ősrégi jövevényeknek tekinthetjük, melyeknek átvételekor az átadó bolgár-török nyelvben még nem történt meg az őstörök **j-* > *ś-* változás. Az osztják *ièrì tä* bizonyítja, hogy a magyarban is még megvolt a finnugor szókezdő *j-*. Mikor aztán ez bizonyos esetekben eltűnt, e folyamatban részt vett az *ír* és *iró* is. Más esetekben a finnugor *j- gy*-vé változott (pl. *gyalog*, cseremisz *jal, jol, dol*, mordvin *jalga, jalgo*, finn *jalka*, s e változásban részt vettek mindazon török jövevényszóink is, melyek őstörök **j*-vel szemben *gy*-t mutatnak: *gyalom, gyertya* stb.). Az időrendiség bevezetésével a szókezdő *sz-* is magyarázható: a *szöllő, szűcs, szél* már a bolgár-török *ś* < őstörök **j- után* került nyelvünkbe, tehát ősi török jövevényszóink fiatalabb rétegébe tartozik.

Wolfgang Steinitz a következőképp rajzolta meg az ugorság kialakulásának menetét: a vogulok és osztjákok egyik frátriája s egyben egyik fele a *mōś/mōńś-)* névvel illeti magát. A nagy népvándorlások, időszámításunk elején, a *mäńśokat* ketté szakították. Egyik részük, a későbbi magyarok, délnyugat felé húzódott. Másik részük északra szorult, keveredett az északi Urál halász-vadász törzseivel s életmódjában hozzájuk idomult. Ez az északi halász-vadász nép a vogulok-osztjákok másik frátriáját alkotja, saját neve fönnmaradt a vogul-osztjákok másik frátriájának (egyben másik felének) *por* nevében.

Már több kutató (Ravila, Nielsen, Lagercrantz) rámutatott arra, hogy a lappok

és az obi-ugorok nemcsak antropológiailag különböznek a többi finnugorságtól, hanem nyelvükben is vannak olyan közös vonások, amelyek a többi finnugor nyelvből hiányzanak, ellenben megtalálhatók a szamojédban. Feltehető, hogy a *por* nép azonos azzal a szamojéd törzzsel, illetve annak egy részével, melynek másik része mind nyugatabbra távolodva, Toivonen felfogása szerint a finn-volgai korban vált teljesen finnugor nyelvűvé, s így lett a mai lappság közvetlen őse. Toivonen elképzelésén csak annyit kell módosítani, hogy nem érintkezés volt a protolapp vagyis a szamojédok és az egész ugorság közt, hanem az egykori ugorok északra szorult ága integrálódott a szóbanforgó szamojéd törzs egy *por* nevű részével, amely eredeti nyelvének némely sajátságait és sok szavát megőrizte az új közösségben is, sőt az egész obi-ugorság közkincsévé tette, állapítja meg Sz. Kispál Magdolna.

A szamojédok is török néptől vették át a *betű* szót, Donner meggyőző érvelése szerint a szamojéd-török érintkezés pontosan ugyanazon időben történt, amelyre az ugor-török érintkezéseket tesszük, nagyjából az i. e. utolsó fél évezred folyamán.

Az idézett példák alapján meggyőzően hangzik Zsirai Miklós megállapítása, hogy „Urál környéki s egyben 460 előtti bolgár-török-magyar érintkezés föltevése mellett szól" honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink hangtani rétegződöttsége. Az eddig felsorolt nyelvi tények egyértelműen bizonyítják, hogy az ugorság még az együttélés korában érintkezett egy török néppel, s ez a nép bolgáros jellegű *r*-török nyelven beszélt. Ezt a magyar *ir* ~ osztják *ièrì* szó is bizonyítja.

Eddigi vizsgálódásaink eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze: szókincsünk tanúsága alapján nyelvészeink kimutatták, hogy a magyarság még az i. e. 500-nál korábban, külön életének megkezdése előtt érintkezésbe került egyes csuvasos jellegű bolgár-török törzsekkel. Ezt azok a csuvasos jellegű bolgár-török jövevényszavaink tanúsítják, amelyek közösek az ugor (magyar, vogul, osztják) nyelvben.

A finnugor népek nagyrészének ősi szállásheleyeit az újkortól, kb. az i. e. 4000-től, nagyjában követni tudjuk. S így a magyarság és a bolgár-törökök érintkezésének kezdetét, ha írott források hiányában pontosan nem is határozhatjuk meg, de ha abból indulunk ki, hogy egyes bolgár-török jövevényszavak közösek a magyar, a vogul és az osztják nyelvben, a többi finnugor nyelvbe viszont nem jutottak el, akkor némi — ha nem is egészen pontos — kiindulópontot kapunk a magyarság és a bolgár-törökök első érintkezése idejének rögzítésére. Nyilvánvaló tehát, hogy az első bolgár-török jövevényszavak a finnugorság két alapnyelvre, az ugor és a finn-permi nyelvre történt felbomlása után (i. e. 2500—2000 körül) és az ugorság felbomlása (i. e. első évezred első fele előtt) kerültek be az ugor nyelvbe.

A bolgárság tehát a magyarság bölcsőjénél is jelen volt. A magyarság ősi szállásterületeinek a körülhatárolása tehát hozzájárul a bolgár-törökök őshazájának a meghatározásához is.

A finnugor közösség ősi együttélésének helye azonban ma még vitatott. Nyelvészeink zöme a finnugor őshazát az életföldrajzi szókészlet alapján évtizedek óta az Urál hegységen innen, valahol a Közép-Volga és a Káma folyók vidékén keresi, régészeink pedig újabban az uráli őserdőségben és Nyugat-Szibéria termékeny ligetes mezőin. Az utóbbi évtizedek szovjet őstörténetírásában is az a vélemény kezd tért hódítani, hogy a finnugor őshaza Ázsiában volt, az Ob és az Irtis vidékén. Erre a tájra teszi az ugor népek kialakulásának színhelyét V. N. Csernyecov, A. H. Halikov, O. N. Bader, V. F. Gening, G. N. Matjusin is. Szerintük a magyarok ősei az i. e. első évezredben Nyugat-Szibéria területén éltek. A. V. Arcihovszkij is azt vallja, hogy a finnugor törzsek Ázsiából vándoroltak be Európába. Henrik Paasonen finn nyelvész pedig az Urál hegység európai és ázsiai oldalára helyezte a finnugor őshazát a halála után, 1923-ban az *Annales Universitatis Fennicae Aboensis*, ser. B., tom. I. című kiadványban megjelent tanulmányában. Felfogásunk szerint, ha a finnugor népek együttélésük korában még nem is, de az ősmagyarság már az Urál hegység európai és ázsiai oldalán lakott.

Nyugat-Szibériában ebben az időben bolgár-török népek laktak.

A bolgár-török törzsek már i. e. is az uráli népek szomszédságában éltek, ezt

az a tény is bizonyítja, hogy a szamojéd nyelvek is tartalmaznak török jövevényszavakat, amelyeket csakis az i. e. 500 táján vehettek át, amikor a szamojédek Nyugat-Szibériában, az Irtis vidékén még együtt éltek. Időszámításunk kezdetén a szamojédság ugyanis felbomlott és a szamojéd csoportok Szibéria különböző vidékeire szóródtak szét.

Azt a feltevést, hogy a szamojédság első érintkezése a török népekkel az i. e. évszázadokra esik, történeti adatok is igazolják. A kínai évkönyvek adatai szerint egyes török törzsek i. e. 200 körül Európa határáig vonultak, a mögöttük forrongó népek nyomására. E kútfők szerint a legnyugatibb és legészaknyugatibb területet, az Irtis és az Ob forrásvidéke körül a *ting-ling* néven ismert nép foglalta el. Ez a nép pedig adataink szerint az ogur-bolgár törzsekkel volt azonos.

A kínai források szerint a minuszinszki medencében a ting-ling törzseknek nyugati csoportja élt, amely 355 után délre terjeszkedett a Kazah steppén, s 463 táján érkezett a Meótisz vidékére.

Mivel az onogur népnévből származik a magyarok *ungar, hungarus, hungarian, hongrois, ungherese* stb. neve, s így nem alaptalan az a feltevés, hogy a magyarság az Urál vidéki szállásheleyeiről a szabirok által elűzött onogurok tíz törzsének kötelékében — szövetségében vagy nyomására — vonult a Kaukázusba, onnan pedig Levediába s később Etelközbe. A bolgár-török (csuvasos) nyelvű onogurokkal a magyarok ősei szimbiózisban éltek, részben össze is olvadtak velük, s következtében ragadhatott rájuk az *onogur* etnonimikum. Az onogurok és a magyarok bizonyos rétegeinek összeolvadását megerősíti a VIII—IX. századi volgai bolgárok és az ősmagyarok paleoantropológiája és Magyarország mai lakosságának embertani vizsgálata is. Az Árpád-kori feltárt temetők koponyái és a mai népesség jellegei hiteles adatokat szolgáltatnak a származásra, valamint a keveredés irányára is. A honfoglaló magyarok közt a törökös típusok aránya rendkívül magas volt. Lipták Pál 1958. évi összefoglalójában a törökös típusokat (turanid 24%, pamiri kb. 20%, előázsiai armenid vagy taurid kb. 2%) együtt 46%-ban mutatta ki. A honfoglaló magyarok vezető rétegére még nagyobb mértékben jellemzők a törökös típusok. Nemeskéri János és Gáspárdy Géza az üllői temetőben, ahová Árpád rokona, Üllő és nagycsaládja temetkezett, a törökös típusok előfordulását 69,7%-ban adja meg. Az egyes török törzsszövetségekre utal a magyarság *szavárd* és *türk* neve is, hiszen a magyarságnak ezek a nevei egyben régi török népeknek a nevei is. Azért nevezték a magyarságot hol *onogur* és *szavárd*, hol pedig *türk* népnek, mert ezeknek a törzsszövetségeknek egyik törzsét alkotta, és így a politikai egység nevét is felvette.

A magyarság és a bolgárság együtt vehetett részt Attila fiának, Irniknek pontusi hun birodalmában is.

Közismert, hogy Attila halála (453) után a főhatalom átvétele végett keletről a Tisza vidékére siető Ellákot, Attila legidősebb fiát és az őt kísérő keleti hunokat testvéröccsei és a velük tartó germán fejedelmek fegyverrel fogadták. A szokatlanul véres küzdelemben Ellák csatát vesztett és elesett. A főhatalomért versengő hun királyfiak azonban menekülni voltak kénytelenek a gepidák, svévek s a keleti gótok elől. A Tisza-Duna vidéki hunság megfogyott töredéke velük húzódott vissza az Al-Duna vidékére és a pontusi nagy síkságra. Az ott talált népelemeket megszervezte a hunok új birodalmat alapítottak, amely hun és bolgár néven szerepel a történeti forrásokban. A Keleti Kárpátok mögött ebben a még mindig tekintélyes birodalomban a főhatalmat Attila második fia, Dengizik ragadta magához, aki 469-ben bekövetkezett haláláig a Don és Dnyeper vidékéről kormányozt népeit.

Az Attila halála utáni évtizedben az Altáj-vidéki avar birodalom népe nyugat felé terjeszkedett és kiűzte lakóhelyükről a szabirokat. Ezek rátámadtak az Ob- és Irtis-vidéki ogurokra, akik saragur-rokonaikat maguk előtt űzve nyugati irányba nyomultak és átkeltek a Jajk-(Urál) folyón, majd az Atil-(Volga) folyón is. A szabirok az onogurokat délnyugati irányba űzve, nyomukban maguk is átkeltek az Urál-folyón, majd a Volgán is.

Egy-két évtizeddel előbb a szabir támadás talán megtört és felmorzsolódott volna a hun birodalom katonai erején, most azonban a szabirok s az előlük menekülő

saragurok, ogurok és onogurok — amint a 463 táján Bizáncban járt követeik beszélték — nyugat és délnyugat felé húzódva, ellenállás nélkül hatoltak a bomladozó birodalom területére s ellepték a Volga és Dnyeper közt elterülő nagy síkságot.

Irnik az első hun birodalom bukása után az Al-Duna vidékére, Kis-Szkítiába költözött. Az ogur népek, bár a hun királyok alattvalói voltak, a Kaukázusig, Donig és Dnyeperig hatolva, jónak látták önálló akcióval szövetségkérő, békés követséget küldeni új szomszédjukhoz, a bizánci császárhoz. Dengizik nem nézhette jó szemmel a szövetséget. A bizánci-ogur szövetség komoly veszedelemmel fenyegette a hun birodalmat. Ezért testvéröccsét, Irniket rendelte az ogurok fölé. Irnik aldunai hunjaival a Don vidékére vonult, hogy az ogur népszövetség élére álljon. Ő volt tehát valóban az V. századi „bolgár" hatalom első megszervezője. Dengizik 469-es balkáni veresége és halála borzasztó csapás volt a testvérharcban és folytonos háborúkban amúgyis megfogyatkozott hun népre. Bár a vezetés továbbra is a hunok kezében maradt, mivel a hunsereg színe-java elpusztult, etnikailag teljesen felszívódtak a sokkal nagyobb számú ogursági.

Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk?

Irnik és utódai már nem a tulajdonképpeni hunokra, hanem az ogurokra alapították hatalmukat. Valójában már nem is hun királyok voltak, hanem a Volga-Don-Dnyeszter vidéki hunokkal keveredett ogur népeknek az uralkodói.

Attila tehát Irnik fiával együtt teljesen jogosan került a bolgár kánok *Névlajstroma* élére.

Az *Első bolgár kánok névlajstroma* a VIII. században keletkezett, de csak három XVI. századi bolgár-szláv fordításban maradt fenn. Az eredetijét kőoszlopra bolgár-török és görög nyelven írták. Ez az óbolgár kánok nevét, dinasztiáját és uralkodásának idejét megjelölő krónika, amelyből világos népi és állami tudat sugárzik, rögzíti a bolgár állam kialakulásának folyamatát, és bemutatja a bolgár államiság gazdag hagyományát; a bolgár kánok származását Avitoholtól (Attila?) és Irniktől vezeti le.

A *Névlajstrom*ban minden kán nevénél megtaláljuk, hogy: a) hány évig uralkodott, b) milyen nemzetségből származott és c) nem szláv, hanem bolgár-török nyelven, hogy mi a „lét emu" ideje. A „lét emu" után következő kifejezések bolgár-török nyelven a kánok trónralépésének évét és hónapját adják. A két szóból álló kifejezések első szava egy-egy állatnév, egy tizenkétéves állatciklus egy-egy évét jelöli, a második szó pedig sorszámnév s a hónapot jelöli. Ugyanilyen időszámítás van az orchoni feliratokban és a tatár kánok rendeleteiben és hasonló a kínai időszámítás is. A *Névlajstrom* legtöbb terminusát Mikkola Józsefnek a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai és csuvas formák segítségével sikerült megfejtenie. A *Névlajstrom* két részből áll. Az Aszparuh előtti 515 évet felölelő első része, a hajukat hun módra lenyírt, a Dunától északra uralkodó fejedelmek koráról Gombocz Zoltán állapította meg: „Irnik például a kígyóév kilencedik hónapjában kezdte meg uralkodását, s Attila halála-éve éppen (453) kígyóévre esik. Ha e meglepő időrendi egyezéssel még párhuzamba állítjuk Jordanes értesítését, hogy Attila fia „Ilernic" népeivel Besszarábiába vagy Dobrudzsába vonult, valamint a magyar hun-monda Csaba motívumát, alig lehet a Csaba-monda reális történeti magvát kétségbe vonni."

Az *Első bolgár kánok névljstroma* minden kétséget kizárva igazolja, hogy a bolgár-törökök hunhagyománya ősi tudaton alapuló történeti hagyomány volt. Ez persze nem azt jelenti, hogy bolgár-törökök és a hunok azonosak. A bolgár-törökök 463 után Irnik hun birodalmában éltek és a heterogén népalakulat hun néven szerepelt, s idővel ez a szimbiózis elkerülhetetlenül bizonyos összeolvadást eredményezett. Ennek oka elsősorban az, hogy az állam megszervezése a hun és általában a török törzsszövetségekben kialakult évezredes gyakorlat alapján történt. A behódolt és legyőzött törzseket és népeket a vezető etnikum katonai apparátusa fogta össze, s ez döntő etnikumképző tényező volt. A tisztségek betöltése rokonsága köréből megfelelő arisztokrata családok álltak a főfejedelem rendelkezésére. Az egyes országrészek kormányzása, tehát a legfőbb hivatalok, amint erről a türk feliratok többször is megemlékeznek, a főfejedelem családjának kezében maradtak. Így rendelte Dengizik is testvéröccsét, Irniket a bolgár-törökök fölé. Megvan tehát a történeti realitása a

Névlajstrom híradásának, hogy a bolgár államalapító Aszparuh ugyanabból a Dulo nemzetségből származik, amelyből Irnik. De ha vérségileg a bolgár-török kánok nem is voltak azonosak a hunokkal, mint Attila fiának alattvalói a hun népek közé számítottak, s amint a *Névlajstrom* bizonyítja hun eredet-tudatuk volt. S ahogy a bolgár kánoknak megvolt a leszármazás fonalán számon tartott hun eredettudata, a magyarságba olvadt bolgár-török törzsek és rétegek is hoztak magukkal a Kárpát-medencébe élő, eleven hun eredethagyományt. Nem lehet tehát elfogadni a magyar-bolgár szimbiózist és keveredést s ugyanakkor elvetni a magyarság vagy pontosabban a magyarságba olvadt bolgár-török törzsek és rétegek hun eredethagyományát. S mivel a magyarsághoz bolgár-török vezető réteg és bolgár-török törzsek (kabarok székely törzse) csatlakoztak, s a bolgár-törökökkel való keveredés folytán a magyarság és a bolgárság eredetmondánk szerint már két testvérnépnek számított (Hunor és Magyar), sőt Győrffy György megállapítása szerint a bolgár-török fejedelmi család egyik ősét, Kovratot a magyarok saját ősüknek tekintették (Kovrat = Menrót), kétségtelen tehát, hogy a bolgár onogurokkal való együttélés révén került a magyar nemzeti mondába a hun-magyar azonosság tudata. A bolgár-magyar keveredés révén Attila a magyar fejedelmi családnak is őse lett. A folklór a nyelv konzerváló ereje folytán többet megőrzött a magyarság műveltsége régebbi rétegeiből, mint az idegen kútfők töredékes feljegyzései, vagy az anyagi kultúra, amelyet a többszöri életforma- és földrajzi környezetváltozás sokkal inkább átalakított.

A nemzeti krónikában megőrzött hun mondát a magyarság tehát a bolgároktól, a magyarságba olvadt bolgár-török rétegtől és törzsektől örökölte. Ezekkel az adatokkal teljesen összhangban van Kézai *Képes Krónikájában* az, hogy Hunor a hunok (azaz az onogurok) őse, Magyar pedig a magyaroké. A két testvér egy csodás szarvasvadászat során elrabolja *Belar* fiainak feleségeit. Eredetmondánk Belar neve is, ami a bolgár népnév keleti alakja, a magyarság bolgár kapcsolataira utal.

A magyarság részt vett Kubrát (Kurt) onogur-bolgár birodalmában is (585—643). Amikor a kazárok nyomására a birodalom felbomlott, a bolgárság egy része Bat-Bajan vezérlete alatt behódolt a kazároknak, a bolgárok másik része Aszparuh vezetése alatt az Al-Duna mellett keresett új hazát, a harmadik csoport pedig észak felé vándorolva megalapította a tatárjárásig virágzó volgai bolgár birodalmat. Napjainkig vita folyik, vajon nomád vagy félnomád volt a bolgár-törökség. Az i. sz. VII. századi kínai források éles különbséget tesznek a keleti és nyugati (török és nem török) lovas nomád népek között. Ligeti Lajos már negyven éve rámutatott arra, hogy a keletieknek „rengeteg a lovuk, innen a gazdag lovastemetők, innen a kínaiakra óriási mennyiségben ráerőszakolt lovak, amikkel azok nem tudtak mit kezdeni, de amelyek temérdek selymükbe, brokátjukba és más adóba illő anyagi javukba került". Azok viszont „akik közülük a nyugati határ közelében élnek (Bizánc szomszédságáról van szó, mert a török népek mellett az alánokat név szerint is megemlítik), bizonyos fokig értenek a művészetekhez (értsd: mesterségekhez) és a földműveléshez, sok a szarvasmarhájuk és juhuk, de kevés a lovuk".

E források szerint a törökök keleti csoportját nomádoknak, a nyugatit pedig félnomádoknak nevezhetjük, akik sajátos mezőgazdasági kultúrát teremtettek, amelyben összhangra talált a letelepült életmód és a földművelés s a háziipar a nomád állattartással.

A több évszázados együttélés a bolgársággal rendkívüli jelentőségű volt a magyarság életében. A magyarság a bolgár-törökök hatására teljesen átalakult gazdaságilag és társadalmilag.

Az ugorságból kiszakadt magyarságnak alig volt szava a földművelésre. A földművelés, szőlő- és gyümölcstermelés fogalomkörébe tartozó honfoglalás előtti szókincsünk legnagyobb része bolgár-török: búza, árpa, aratni, sarló, kéve, kepe, boglya, tarló, szérü, ocsu, őrölni, dara, eke, kender, tiló, csepü, orsó, csalán, szőlő, bor, seprő, dió, gyümölcs, alma, körte, borsó, kőris, som. Az őröl, dara, tiló, csepü és orsó szavunk a mezőgazdasági termékek feldolgozására utalnak.

Ezek a szavak kétségtelenül fejlett földművelésre mutatnak, sőt a borászati szókészletből már huzamosabb megtelepedésre is következtethetünk.

A jövevényszavainkból az is kiderül, hogy a bolgár-törökök már távoli ázsiai hazájukban is műveltek földet. Ha később, csupán kaukázusi hazájukban ismerték volna meg a földművelést, akkor az e fogalmi körbe tartozó szavakat kaukázusi szomszédjainktól vették volna át. Ezt a felvetést megerősíti az is, hogy a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai között igen sok rendelkezik kifogástalan mongol párhuzammal. S bolgár-török jövevényszavaink mongol párhuzamait csakis úgy magyarázhatjuk, hogy azok ugyanúgy a bolgár-törökből származnak, mint a magyarban. Kétségtelen tehát, hogy *a bolgár-török nép már a bolgár-török-mongol együttélés idején, tehát a IV. sz. előtt, jelentős földművelő kultúrával rendelkezett.*

Mindez tökéletes összhangban van a kínai forrásokkal és a minuszinszki medence régészeti leleteivel, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy a *bolgár-törökök ősei már az i. e. 2. évezred második felében, az úgynevezett andronovói kultúra korában intenzíven foglalkoztak földműveléssel.*

A bolgár-törökök őshazájában, az Irtis és a Jenyiszej völgyében a települések és a temetkezési helyek vizsgálata egyaránt azt mutatja, hogy a folyók árterületein már az i. e. 2. évezred második felében foglalkoztak földműveléssel. A cseljabinszki járásban 5 sarló egyidejű öntésére alkalmas öntőformát találtak, amely ebből a korból maradt fenn. Öt sarló egyidejű öntése mindennél ékesebben beszél e szerszám elterjedéséről és a bronzöntés fejlettségéről. A kínai források szerint a minuszinszki medencében az ogur-oguz törzseket egyesítő ting-ling törzsszövetség nyugati csoportja, az ogurság élt, amely 355 után délre terjeszkedett a Kazak steppén, s 463 táján érkezett a Meótisz vidékére. Mégsem akarjuk a minuszinszki medencében feltárt régészeti anyagot teljességében az ogurság hagyatékának tekinteni, mert az Irtis és a Jenyiszej vidékén sokféle nép fordult meg és olvadt össze az ogurokkal, régészeti leletanyaguk a leletekben nem egyszer keresztezi egymást, sőt gyakran teljesen összevegyül. Az akkori ogur törzsek anyagi és szellemi kultúrája fejlettségének színvonala azonban lényegesen nem különbözhetett az általuk lakott tájon kialakult általános színvonaltól. Munkánk során ezért azt a régészeti és történeti kutatásban kialakult gyakorlatot követjük, hogy az ogurok társadalmi és gazdasági fejlettségének megítéléséhez az általuk lakott terület általános színvonalát kifejező régészeti kultúrák adatait használjuk fel. Az i. e. 2. évezred második feléből ránk maradt agyagedények már mind laposfenekűek. Már bizonyára nem a tűz fölött álltak a tűzhely kövei közé szorítva, mint gömbölyű fenekű elődeik, hanem a tűzhelyen. A tűzhely ilyen mértékű tökéletesedése csakis a letelepült életmód eredménye lehetett. Ez pedig a földművelés szerepének növekedésével alakulhatott ki. A nemzetség tekintélyes tagjainak sírja fölött hatalmas kurgánok tűnnek fel. Méretük arra vall, hogy nagyon előkelő személyeket temettek e roppant földhányások alá, hiszen a kurgánok megépítésén több száz embernek kellett dolgoznia. Ezek a kurgánok azt mutatják, hogy a bolgár-törökök őshazájában már a 2. évezred második felében kialakult a törzsi arisztokrácia. A 2. évezred végén az anyagi kultúra új vonásai arra utalnak, hogy új törzsek jelentek meg Nyugat-Szibériában.

Megváltozott az agyagedények, kések, tőrök alakja. A kapás földművelés mellett jelentős szerephez jutott a félnomád állattenyésztés, elsősorban a juhtenyésztés; a lakosság sokkal mozgékonyabb lett, s nem annyira nyugattal, mint inkább kelettel és délkelettel tartott fenn kapcsolatokat: Mandzsuria, Észak-Kína, Mongólia, a Bajkál-vidék, a Bajkálon túli területek és Közép-Ázsia őslakosságával; a temetők és a sírok formája, sőt a temetkezési szokások is megváltoztak és megváltozott maga a lakosság is, testi felépítését tekintve Észak-Kína akkori lakosságával mutat bizonyos rokonságot. A bolgár-török törzsek ekkor olvadtak össze az Észak-Kínából az i. e. 1200 körül kiszorított sajátos kelet-ázsiai szűkarcú mongoloid vonásokat is őrző, de europeoid típusba tartozó ti (di) törzzsel. Ez a két eredetileg hasonló europeoid típus valamikor egy népes nagy nép két ága lehetett.

Ekkor indult meg a bolgár-törökök mongolizálódása. A bronzöntés tökéletesedése a leletek tanúsága szerint egyértelműen Észak-Kína kohászati kultúrájának hatásával magyarázható. A gömbölyű fenekű edények elterjedéséből arra következtethetünk, hogy a lakosság jelentős része áttért a nomád életmódra. Ez az áttérés azon-

ban nem tartott sokáig, mert az i. e. VIII—II. században a lakosság nagy része viszszatért a megtelepedett életmódra és a legeltető állattenyésztéssel egybekötött öntözéses-kapás földművelésre. A száraz éghajlat miatt a gabonatermesztés nem mindenütt volt lehetséges. Ezért továbbra is a nomád állattenyésztés maradt túlsúlyban.

A letelepedéssel együtt járt az állandó lakások építése. A Jenyiszej mentén több szikjarajz fatörzsekből összerótt, fakéreggel fedett és valószínűleg agyagból vert falu, tűzhellyel ellátott házakat ábrázol. Abakanszkojo-Perevoznoje falu környékén pedig egy sziklarajzon három gerenda- és egy vert agyag falú ház és egy jurta látható. Bizonyára ugyanazok az emberek, akik télen állandó házakban éltek, nyaranta jurtáikkal kivonultak a steppre és legelőről legelőre követték késő őszig a nyájat. Kiknek nem volt elég állata vagy a gazdagokét őrizték vagy nyáron is a téli szállásheyen maradtak és áttértek a földművelésre. A sziklarajzok tanúsága szerint az ökröket már fogatolták. Az egyik minuszinszk-medencei kurgánban találtak is egy miniatűr bronzjármot. Az egyik sziklarajzon olyan házat látunk, amelyhez istálló van hozzáépítve.

A Jenyiszej és mellékfolyói mentén az i. e. VIII—II. századból öntözési rendszerek maradványai láthatóak. A csatornák vizét néha 15—20 km-ről vezették. Egyes helyeken a csatornákat a sziklákon keresztül kellett elvezetni. E grandiózus építkezés munkálataiba, minden bizonnyal, több település lakossága bekapcsolódott. A földművelés és az állattenyésztés, a kézművesség és a cserekereskedelem fejlődése a vagyonok felhalmozódásához vezetett. Fokozatosan különvált a kézművesség (elsősorban a fémművesség) és a mezőgazdaság. A rézöntők, később a kovácsok készítményeikre — például sarlóikra — már tamgákat ütöttek. Ezek a leletek a tulajdontudat kifejlődésének újabb állomását jelzik. A kurgánok rendkívüli méretei és a sírokban talált tárgyak gazdagsága a törzsek belső differenciálódásáról tanúskodnak.

Az i. e. II—I. században a bolgár-törökök őshazájában ismét a nomád és félnomád állattenyésztés lett az uralkodó. Ezt a változást a hiungnuk idézték elő, akik az i. e. II. század végén a bolgár-török törzsek fölött is uralmat gyakoroltak. A hiungnu fennhatóság alatt a bolgár-törökök összeolvadtak a hiungnukkal érkezett török nyelvű, de már elmongolosodottt gjangun néppel. A sírokból előkerült különféle antropológiai típusoknak megfelelő europeoid, mongoloid vagy vegyes vonásokat mutató halotti maszkoknak köszönhetjük, hogy ma viszonylag pontos elképzelésünk van az ogur törzsek etnogeneziséről. A halotti maszkok pontosan rögzítették az elhúnyt arcvonásait, mert a nedves, puha agyagon még a ráncok, barázdák és a szarkalábak is kirajzolódtak. A kövér, sárga agyagból készült maszkokat gipszszerű anyaggal öntötték le, majd kiégették. Ennek köszönhető, hogy ellenállt a talaj nedvességének.

Nyugat-Szibériából Kelet-Európába vonulva a bolgár-törökök a Kaukázus felett a művelt és nagy kultúrájú alánok szomszédságában állapodtak meg, és a több évszázados együttélés folyamán elsajátították kultúrájukat.

A magyar nyelvnek szinte minden *állattenyésztésre* vonatkozó ősi szava is bolgár-török: bika, ökör, tulok, tinó, ünő, borjú, kos, ürü, toklyó (másodesztendős bárány), üvecs (kétéves bárány), disznó, ártány, gyapjú, serte, karám, ól, gyeplő, tengely, békó, csökönyös, köpü, iró, túró, sajt, kecske, olló (kecskegida), vályú, teve, tyúk.

Jövevényszavaink tanúsága szerint *a bolgár-törökök az összes számbajövő szelíd állatfajtát tenyésztették*. A jövevényszavak többsége azonban eltolódást mutat az intenzívebb, munkaigényesebb marhatenyésztés irányába. A *sajt, túró, iró* szavunk a tejtermékek feldolgozására utal, a *gyapjú* szó átvétele pedig a birka nyírására, gyapjának ruházati célokra való felhasználására, amely a nomád pásztorgazdálkodás fejlettségéről beszél. A *karám* és az *ól* szavunk pedig már a domesztikáció állandóságáról tanúskodik. *Gyeplő, tengely, békó, csökönyös* szavaink pedig azt mutatják, hogy a lovat, marhát már be is fogták. A *disznó* és a *serte* szavunk a sertéstenyésztésre utal, *ártány* szavunk pedig a rendszeres hizlalásra, és ez már túlmutat a nomád jellegű gazdasági struktúrán.

Bolgár-török jövevényszavaink közül sok a *házi berendezés* és a *mesterségek* körébe tartozik.

Jövevényszavaink tanúsága szerint a bolgár-törökökkel való együttélés idején őseinknek bőrruhák varrására már külön mesterembereik voltak: a *szűcsök*. A famunkákra is voltak már mesterembereik: az *ácsok*. Már megkülönböztetik az egy helyhez kötött állandó lakást, a házat, a hordozható sátortól (*sátor, szaru*-fa, *kapu*).

Jövevényszavaink is igazolják Theophylaktos Simokattes szavait és Zacharias Rhetor 518 körül írt egyháztörténetének híradását, amely egy 569 táján összeállított szír történelmi kompilációban maradt fenn, hogy a bolgároknak (Burgârê) „saját városaik" vannak.

A magyar nyelvnek az írásra vonatkozó két legfontosabb szava az *ír* és a *betű* is bolgár-török eredetű. Elfogadhatónak látszik tehát Nagy Géza 1890-ben kifejtett feltevése, hogy ezt a két szót az írással együtt vettük át.

Ha semmit sem tudnánk a minuszinszki medence gazdag régészeti leleteiről, s ha kétségbe is vonnánk Theophylaktos Simokattes közlését, hogy az onoguroknak 463 előtt volt egy Bakath nevű városuk és Zacharias Rhetor 518 körül írt egyháztörténetének híradását, hogy a bolgároknak „saját városaik" vannak, amit a VII. századi örmény és arab források is megerősítenek, bolgár-török jövevényszavaink alapján akkor sem képzelhetnénk többé a bolgár-törököket céltalanul barangoló, szállásheliyüket, hazájukat folyton változtató, sátorozó nomád rabló hordának.

Nincs tehát semmiféle alapja annak a tudományos irodalomban is általános felfogásnak, hogy a bolgár törököknek csupán minimális szerepet tulajdoníthatunk a bolgár állam, a későbbi bolgár nép és kultúra kialakulásában. Jövevényszavaink egyértelműen tanúsíthatják, hogy a bolgár-törököket nemcsak katonai erejük tette alkalmassá az állandó, virágzó, fejlődő s máig is fennálló állam megalkotására, hanem társadalmuk és gazdálkodásuk fejlettsége is.

A bolgár-törökök a szellemi és anyagi kultúra magas fokán álltak, keleti hazájukban is voltak városaik, s így építő kultúrájuk is volt. A VIII—IX. századi pliszkai és preszlavi paloták is olyan építészet emlékei, amelynek ismeretét csak keleti hazázukból hozhatták magukkal.

Pliszka romjai ma is csodálattal töltik el az embert. Valójában erődítményváros. A tágas területet (csaknem 23 km²!) árok és földsánc veszi körül, a bolgár-törökökre oly jellemző erődítményrendszer. Mögötte tanyázott az egységekre oszlott lovasság, és ott élt a lakosság is. Ez volt az ún. Külső Város, amelynek központjában állt a Belső Vár.

A 0,5 km² területű Belső Várat hatalmas 2,6 m széles óriás kőkváderekből épült várfal maradványai fogják körül. Minden falban volt egy kétszárnyú kapu, amelyet kétfelől egy-egy négyszögű kettős torony védett. E bejáratoknak két ajtaja volt, amelyek közül a belső csapóajtó. Bent a várban volt az ún. kispalota, fürdő, medencék, kaszárnyák, gazdasági épületek, előbb pogány, utóbb keresztény templomok. A vár legimpozánsabb épülete az ún. nagy- vagy trónpalota. Kétszintes épület volt, három hajóval, a helyiségek bazilikaszerűen helyezkedtek el benne. Mérete 52×26,5 m. Építését Omurtag kán (816—831) uralkodása alatt kezdték és fejezték be. A nagypalota romjai alatt egy még nagyobb (74×59,5 m) palota alapjait tárták fel, amelyet a VII. század végén vagy a VIII. század elején építhettek. Nikifor bizánci császár, amikor 811-ben elfoglalta Pliszkát, lerombolta és fölégette ezt a palotát is. Pliszka és a IX. századi bolgár architectúra legpompásabb alkotása a Nagy Bazilika (100×33 m), amely már a keresztény kor alkotása, de még őrzi a régi, bolgár-török építkezés nyomait.

Egy apokrif irat szerint Szimeon cár (864—927) 28 esztendőn keresztül építtette Preszlávot, az állam új fővárosát. Így pompás város épült a Ticsa, mai néven Kamcsia partján és méltán ejtette bámulatba az idegeneket. Preszlav szépségét megkapó szépséggel ecseteli Szimeon kortársa, János exarcha: „Amikor valamelyik szegény, egyszerű paraszt messziről a fejedelmi vár kapubástyái felé jön, és nézi őket, elcsodálkozik; amikor a kapuhoz közelebb ér, belép és meglátja a kétoldalt kövekkel és fafaragással ékes épületeket, elálmélkodik; ha pedig bemegy a várba, és meglátja a magas palotákat s a kívül kővel, színes fával, belül pedig márvánnyal, rézzel, ezüsttel és arannyal bőségesen díszített templomokat, hát nem tudja, míhez hasonlítsa őket,

mert a saját földjén ilyen nem látott, csak szalmakunyhókat — szegény feje, szinte az eszét veszti a csodálkozásban."

Pliszkához hasonlóan Preszlav is két részből állott — Belső és Külső Városból, de területe kisebb, csupán 3,5 km². Kőből épített és bástyákkal felszerelt nyolc-tíz méter magas erős várfalak övezték. Az 1×0,55 m-es kváderek itt is úgy vannak elhelyezve, mint Pliszkában.

A IX—X. századból származó leletek és épületek maradványai arra utalnak, hogy a Külső Városban élénk gazdasági és szellemi élet folyt. Magas színvonalon álltak a különböző kézműves iparok: ötvösség, kovácsmesterség, kőfaragás, művészi kerámia stb. A kereskedelmi helyiségek feltárt alapjai arról tanúskodnak, hogy fejlett volt a kereskedelem is. A városi lakosság egyes rétegei földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkoztak.

A Belső Várost, az ún. citadellát a belső fal védelmezte. Az arisztokrácia házai itt szilárdabbak és tágasabbak voltak, mint a közönséges polgároké a Külső Városban. Bizánci szokás szerint minden bojár templomot építtet magának, amely egyúttal családi sírboltja is volt. A Belső Városban tárták fel a cári palota és a középületek alapjait. A legfőbb helyiségek, a nagy, négyszögletes trónterme t két oszlopsor három hajóra osztotta.

A palota közelében, a Külső Város déli részén egy teraszon állt Preszlav legértékesebb építészeti emléke, az ún. Kerek Templom, amelyet Arany Templomnak is neveztek. Egyes források szerint kupoláját aranylemezek borították. Kör alakú épület volt, az oltárapszis két oldalán nyolc fülkével. Tágas és gazdag kolostoregyüttes között emelkedett, és nemes sziluettjével megszépítette a pompás várost.

A bolgár építészetnek ez a nagyszerű alkotása finom plasztikájával és belső díszítésével kitűnt. 1926-ban igen nagy tömegű fehér (halvány krém) mázos cserepet találtak itt különböző színű festett díszítésekkel. E keramika kora minden kétséget kizáróan megállapítható abból, hogy az Arany Templomot Szimeon cár parancsára 908-ban építették. Sok darabon glagolita betűk is vannak, ami szintén a IX. század végére, legkésőbb a X. századra utal. Ugyanilyen keramikát találtak már 1909-ben Preszlav sárosától délkeletre, hét km-nyire szent Panteleimon (Patlejna) templomának és monostorának romjai között, valamint a preszlavi palotában és más preszlavkörnyéki templomban és kolostorban. Ez a keramika a középkor technikailag legfejlettebb, legfinomabb keramikája, fejlettebb és finomabb az egykorú bizánci és ómohamedán keramikánál is. S nem külföldről importálták, hanem helyben állították elő. Pliszka és Patlejna romjai között eddig 8 kerámiai műhely, 9 kemence és 1 agyagraktár került elő.

A keramika darabok formájából megállapítható, hogy edények és ikonok darabjai, a többségük azonban a falak egy részét fedte. A konstantinápolyi hippodromban 1929-ben találtak ugyan mázos, festett cserepet, de R. D. Talbot, az ásatások vezetője, azt a XI—XIII. századra datálta. Stílusjegyei valóban későbbi korszakra utalnak a preszlavi keramikánál. A falaknak mázos, festett cserepekkel való díszítése nem volt szokás a IX—X. században Bizáncban, de nagyon el volt terjedve keleten s a motívumok is keleti, elsősorban szasszanida eredetűek. Ebből arra következtethetünk, hogy a bolgár-török művészet keresztény korban folytatódott egyik ágával van dolgunk. Ezt a feltevést látszik megerősíteni az is, hogy ezeken a színes keramia lapokon ugyanazokat a motívumokat (palmetta, levélcsokorrá egyszerűsödött életfa jelképe, palmettaindás életfa motívumai stb.) látjuk, mint a magyar tarsolylemezeken, süvegcsúcsokon, csontfaragásos tegezborításokon, kardmarkolatokon, ezüstlemezekkel kivert vagy csont faragásos berakással díszített kápájú nyergeken, női varkocsdíszeken stb. E bolgár és magyar mintakincs bizonyára azonos forrásból eredt. A honfoglaló magyarok és a bolgár-törökök művészei Európa keleti felén az akkoriban legmagasabb művészi irányt jelentő iráni, Kaukázus-vidéki, s a szasszanida művészet hagyományait folytató mohamedán művészetből merítettek ihletet.

Hogy e motívumkincset hol ismerték meg és vették át a bolgár-törökök, a Kaukázus vidékén-e, vagy az új hazájukban örmény és iráni telepesektől, további kutatás fogja eldönteni. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem,

amire már Fehér Géza felhívta a figyelmet, hogy mohamedán hatások is voltak e területen. A mozgékony mohamedán kereskedők nemcsak áruikat helyezték el itt, de vallásukat is terjesztették, ami kitűnik I. Miklós pápának a bolgárok kérdéseire adott egyik válaszából, mely szerint „szaracén könyvek" vannak a bolgároknál. E kérdés vizsgálatánál figyelembe kell venni azt is, hogy a pliszkai és preszlavi épületek falai, amint a fennmaradt alapokból megállapítható, nagy kőkváderekből épültek, míg a Bulgáriában található római és bizánci épületek téglából. A rómaiak, ha téglán kívül követ is használtak, a kövek nem faragottak, különböző formájúak és nagyságúak, csak ritka esetben kis kőkváderek, de ezek is csak a falak külső burkolására szolgáltak. A bolgár-török épületek óriás és szabályosan lerakott kőkváderekből épültek, hosszában elhelyezett kő után mindig keresztben fekvő kő következik. A pliszkai és a preszlavi paloták belső beosztása is egyező a szasszanida palotákéval.

A perzsáktól vehették át a bolgár-törökök a madarai szikladomborműű alapeszméjét, sőt kompozícióját is.

Sumen városától 16 km-re keletre fenséges látvány tárul az ember elé. A madarai fennsíkot mint nyaklánc szemei övezik a meredek sziklák. Magasságuk csaknem 100 méter. A hegy lábától 23 méterre egy sziklarelief látható, amelyhez hasonló nincs egész Európában. A bolgár-törökök kőfaragó művészetének ez a páratlan alkotása már messziről elbűvöli monumentalitásával a nézőt. Bár egy évezred szállt el fölötte, még mindig világosan kirajzolódik a lovas és az utána futó kutya alakja. A lovas büszkén ül délceg lován, hatalmas alakja fenségességet áraszt e nagyszerű természeti környezetben. A ló jobb mellső lába alatt oroszlán hever, átdöfte a lovas kopjája. A dombormű mestere nem vadász-jelenetet ábrázol, mint azt általában írni szokták, hanem az oroszlán legyőzése utáni pillanatot, amely a bolgár kán hatalmát és győzelmének örömét jelképezi. Tehát nem oroszlánra vadászó, küzdő fejedelem van itt ábrázolva, hanem a győztes-triumfáló kán; ami egészen természetes a hatalmas bizánci császár világhírű legyőzőjének emlékén.

Egész Európában nincs hasonló sziklarelief, de van a szasszanida Perzsiában. A szasszanidáknál is megvolt a vadászatból visszatérő triumfáló lovas jelenete, vagyis a madarai lovas mintája. A bolgár-törökök kaukázusi hazájukban közeli kapcsolatba kerültek a perzsa kultúrával. Ott vehették át azt a gondolatot, hogy a győzelmes, nagy kánjuk emlékét méltóképpen szikladomborművön kell megörökíteni. De hatással volt rájuk az új hazájukban talált görög-római művészet stílusa is. Míg a nagyméretű perzsa domborművek stílusa az asszír művészetből ered és természetfölötti alakokat ábrázol, a madarai lovas domborműű stílusa szinte naturalisztikus. A bolgár kőfaragó művész népe ízlése szerint dolgozott. Ezért az idegen hatások alkotásán csupán külsőségesek, nem érintik a mű lényegét.

A MADARAI LOVAS DOMBORMŰ

ÉLETÜNK

irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat

1981 4

XVIII. ÉVFOLYAM ÁPRILIS

TARTALOMJEGYZÉK

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Szombathelyre küldöm *(vers)* 291
DOBAI PÉTER: Versek a *Vitorlák emléke* c. ciklusból: Kisfaludy Károly, „Partra szállottam..." 292
KOVÁCS ISTVÁN: Térkép, Helikopterek *(versek)* 295
NAGY GÁSPÁR: Falra írt monológ *(vers)* 296
KISS DÉNES: A pillanat határai, Krisztusság, Csak játékosan fiúk *(versek)* 297
GYŐRI LÁSZLÓ: Leleplezés *(vers)* 299
MEZEY KATALIN: Ne tépjétek szét, Úgy halok meg *(versek)* 300
ZELEI MIKLÓS: Szakállas horgony *(novella)* 301
SZÁRAZ GYÖRGY: A tábornok II. *(életrajzi esszé)* 307
HERVAY GIZELLA: Vagonlakók *(versciklus)* 315
ZALÁN TIBOR: Versek szögesdróttal kivert ég alatt (Hervay Gizella: Száműzött szivárvány) 316
LŐRINCZY HUBA: Igazság és szolgálat dilemmái (Dobozy Imre: Hatalom nélkül)

1300 ÉVES A BOLGÁR ÁLLAMISÁG

JUHÁSZ PÉTER: A bolgár-török kultúra hatása a magyarra *(tanulmány)* 321
STEFAN CANEV: A Golgotha-story, Ballada a tehetségről *(versek, Ladányi Mihály műfordításai)* 332
LJUBOMIR LEVCSEV: Capriccio, Mondd, költő *(versek, Ladányi Mihály műfordításai)* 334
CSAVDAR DOBREV: Egy levél Lukács Györgytől *(dokumentum)* 335
KONSZTANTIN PAVLOV: Capriccio Goyának *(vers, Utassy József műfordítása)* 336
EVTIM EVTIMOV: Damaszkuszi rózsától virultál, A délszaki egek annyira kékek *(versek, Utassy József műfordításai)* 337
PAVEL MATEV: A meggyfán feldalol..., Szerelem — mágikus valóság, Naplemente *(versek, Király Zoltán műfordításai)* 338
PATER KARAANGOV: Nagydob, Három milliárdból... *(versek, Kiss Benedek műfordításai)* 340
MARKO GANCSEV: Achillesz-sarok, Óda a tárgyakról *(versek, Kiss Benedek műfordításai)* 344
NIKOLAJ KANCSEV: Nocturne, Kantáta *(versek, Utassy József műfordításai)* 344